

ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՌԱՖՖՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

3.

25 փետրվարի 1881 տմ. Թիֆլիզ.

Թանգագին Բարեկամ

Մ. Կ. Փանեանց,

Ձեր 24 դեկտեմբերից գրած նամակը վաղուց արդէն ստացած եմ. այսքան ժամանակ պատասխանի ուշացնելը պէտք է վերարեբել իմ ծոյլութեանը, և աւելի ոչինչ: Այս նամակով կստանաք իմ լուսանկարը, իսկ պ. Արծրունին ինքը կուղարկէ Ձեզ իր պատկերը, որպէս խնդրած էիք:

«Կայծերի» Մասկվայում տպագրելու դիտաւորութիւնս ես արդէն թողած եմ: Ինձ ստիպեց այդ մտքին դիմելու անցեալ տարվայ ցենզուրայի խստութիւնը, իսկ այժմ այստեղի ցենզուրան փոքր ինչ մեղմացել է, այլ ևս այնպիսի բռնութեամբ չէ վարվում դէպի ամեն մի գրուածք, որ կարող էր Տաճկահայերի մէջ ազատասիրութեան զգացմունք զարթեցնել: Ես կը տպագրեմ «Կայծերը» Թիֆլիսում, և գուցէ շուտով կը սկսեմ տպագրութիւնը, եթէ ծախքը բոլորովին լրացրած կը լինեմ:

Պ. Նիկողոսեանը ¹⁾, որպէս Ձեզ յայտնի է, Կ. Պոլսումն է. նա աշխատակցում է Ռուսաց «Порядокъ» լրագրին. և ինչպէս իր մասնաւոր նամակներից երևում է, կարող է այնտեղ շատ օգտաւէտ լինել մեր բուն ազգային գործերում: Ես բոլորովին համաձայն եմ Ձեզ հետ պ. Նիկողոսեանի բնաւորութեան մասին, արդարեւ, նա փոքր ինչ դիւրագրգիռ, շուտ յափշտակվող երիտասարդ է, բայց այնուամենայնիւ, մեր անկեղծ, անձնուէր և եռանդով գործիչներից մէկը պէտք է համարել նրան: Բայց նա չափազանց անձնավստահ մարդ է, — այդ է նրա գլխաւոր թերութիւնը:

«Խենթի» տպագրութիւնը այնքան վատ չի լինի, որքան Դուք կարծում էք. առաջին տպագրված թերթերի օրինակները ուղարկել էին ինձ, բաւական մաքուր էին. միայն շատ ուշացրին, պէտք էր մինչև այսօր լոյս տեսած լինէր:

«Դաւիթ-Բէկը» Մշակի մէջ հրապարակելով, միևնոյն ժամանակ առանձին գրքով տպւում է ինձ համար. երբ կը վերջանայ, քանի օրինակ որ կը ցանկանաք, կուղարկեմ Ձեզ:

Դուք, ի հարկէ, կարդացած կը լինէք «Մեղուի» առաջնորդող

(1) Խօսքը պ. Գր. Նիկողոսեանի մասին է. Յ. Տ. Յակ.

յօդուածը Մոսկվայի ու Ս. Պետերբուրգի եկեղեցիների երեցփոխութեան մասին, եթէ Ձեր ժամանակը կը ներէր, ես շատ կը ցանկանայի, որ բուն խնդրի մանրամասնութիւնները գրէիք ինձ, թէ ինչո՞ւն է կայանում բուն վիճարանութիւնը, կամ սփբեր են հաւառակ կողմի պարագլուխները. ինչ է նրանց նպատակը:

Քանի շարաթ առաջ այստեղից անցաւ մեր հայրենակից մահտեսի Սիմոն Թումանեանցը, նրանից Ձեր առողջութեան մասին տեղեկանալով, շատ ուրախ եղայ:

Այս տարի, եթէ կը յաջողվի, նպատակ ունեմ դէպի Կ. Պօլիս մի ճանապարհորդութիւն անել և Հայաստանով վերադառնալ Թիֆլիս. անցեալ տարի չյաջողվեցաւ, գուցէ այս տարի կը հասնեմ ցանկալի նպատակիս:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը

Յ. Մելիք Յակօբեան.

4.

Թանգագին բարեկամ

Մ. Կ. Փանեանց,

Ապրիլի 7-ից գրված Ձեր նամակը ստացայ, խոստացել էիք Ձեր պատկերը ուղարկել, մինչև այժմ սպասել էք տալիս ինձ: «Խենթի» մէկ օրինակ ուղարկեցի Ձեզ, չգիտեմ, ինչպէս կը հաւանէք տպագրութիւնը. Շուշի քաղաքից դրանից աւել չէր կարելի սպասել: «Դաւիթ-Բէկի» առաջին և երկրորդ մասը արդէն առանձին գրքով տպված է և վերջացած է, կազմարարի մօտ է գտնվում. շուտով մի օրինակ կուղարկեմ Ձեզ: Իսկ երրորդ մասը, որ աւելի ընդարձակ է, լոյս կը տեսնի «Մշակի» մէջ հրապարակութիւնը աւարտվելուց յետոյ, որովհետև առաջ նրա մէջ տպվում է, յետոյ բրօշուր է կազմվում:

Մոսկվայի ուսանողներից մէկը նամակով դիմել էր իմ բարեկամ պ. Գաբրիէլ Միրզօեանցին, յայտնելով, թէ տեղիդ անկեւանոցի դրամաբեկում կայ մի գումար և հոգաբարձութիւնը ցանկութիւն ունի այդ գումարը մի որևիցէ ազգային գործի համար ծախսել, և իբր թէ հոգաբարձական ժողովում հարց է ծագել, որ յիշեալ գումարը տան ինձ տաճկական Հայաստանում ճանապարհորդելու համար, և հարցը մնացել է դեռ անվճիռ, որովհետև չգիտեն, ևս յանձն կառնեմ գնալ Հայաստան թէ ոչ:—Իմ դիտաւորութիւնը գիտնալու համար գրած էին պ. Միրզօեանցին, որ ինձանից հարցմունք անէ:

Ես դեռ անցեալ տարի, Յունիս ամսի սկզբին պատրաստվեցայ Կ. Պօլիս գնալու, որ այնտեղից անցնեմ Հայաստան, բայց մի

քանի արգելքներ, որոնց մէջ գլխաւոր տեղը բռնում էր նիւթա-
կան միջոցների պակասութիւնը, թողեցին իմ ցանկութիւնը ան-
կատար: Այժմ, եթէ իրաւ, կայ մի գումար, որ կամենում են
Հայաստանի ճանապարհորդութեան համար գործ դնել, եւ մեծ ու-
րախութեամբ յանձն կառնեմ այդ ճանապարհորդութիւնը, հետեւեալ
պայմաններով. — առաջին, իմ ճանապարհորդութիւնը կը տեւէ հինգ
ամիս. այդ հինգ ամսվայ համար ծախք կը պահանջեմ հազար թուրքի,
երկրորդ, որ ամենագլխաւորն է, չի պիտի տարածայնովի, թէ ես
գնում եմ Հայաստան: Ես պիտի աշխատեմ, որքան կարելի է, իմ
ճանապարհորդութիւնը գաղտնի պահել: Պատճառները, առանց իմ
ասելու, Դուք կը հասկանաք: Զեզ յայտնի է, թէ ինչ հալածանք
կայ Տաճկաստանում այն անձանց դէմ, որոնք աշխատում են Հայոց
գործի համար: Եթէ իմ Հայաստան գնալը հէնց սկզբից հռչակվի,
անկարելի է, որ թիւրքաց կառավարութիւնը ուշադրութիւն չը
դարձնի: Թիֆլիզի տաճկաց կոնսուլը ամենաշնչին երևոյթներն
անգամ հաղորդում է իր կառավարութեանը, ուր մնաց մի փոքր
իշատէ յայտնի մարդու ճանապարհորդելու նախատակով Հայաս-
տան գնալը: Թէեւ իմ ճանապարհորդութիւնը ոչինչ քաղաքական
նպատակ չունի և չի պիտի ունենայ, այնուամենայնիւ, թիւրքաց
կառավարութիւնը շատ պատճառներ ունի կասկածանքով վերա-
բերվել դէպի մի ճանապարհորդ, որ Ռուսաստանից գնացել է
Հայաստան: Այդ կարող էր ոչ միայն իմ անձը վտանգի ենթար-
կել, այլ գրկել ինձ այն հետազօտութիւններից, որոնք միայն ու-
սումնական բնաւորութիւն ունեն, և վերաբերում են երկրի ու
բնակիչների դրութեանը, նրանց փոխադարձ յարաբերութիւննե-
րին և այլն:

Բայց որպէս զի հնար լինի աւելի խորը թափանցել ժողո-
վրդի մէջ, դրա համար հարկաւոր են իմ վերեւ յիշած պայման-
ները, այսինքն՝ ճանապարհորդել ծպտեալ կերպով (втайнѣ):

Իմ կարծիքս այս է. եթէ տեղւոյդ հոգաբարձութիւնը կըն-
դունէ իմ առաջարկած պայմանները, թող 1000 թուրքի բոլորովին
ուրիշ անունով ուղարկէ «Մշակի» խմբագրատանը պ. Արծրունուն,
պ. Արծրունին այդ գումարը կը կարգադրէ իմ ճանապարհորդու-
թեան համար: Այդ կարող են գիտենալ Մոսկայում մի քանի խո-
հեմ անձինք միայն, իսկ մնացեալ հասարակութեանը պէտք է ան-
յայտ մնայ:

Յուսով եմ, որ այդ մասին անյապաղ կը պատասխանէք ինձ,
որ ես նրա համեմատ իմ գործերը կարգի դնեմ:

Զեռ Յ. Մելիք-Յակոբեան

26 Մայիսի 1881 ամ.

Թիֆլիս:

5.

27 Յունիսի 1881 ամ. Թիֆլիս.

Ազնիւ բարեկամ

Մ. Կ. Փանեանց,

Ձեր 17 և 18 Յունիսի նամակները ստացել եմ. այլ և ստացայ Ձեր պատուական ընծան՝ «Հրապարակախօս ձայն» կոչված գիրքը. այդ մասին ընդունեցէք իմ խորին շնորհակալութիւնը:

«Կասպարեան անկեկանոցից» ես ոչինչ ակնկալութիւն չունէի: Այդ մասին խօսել էին. կարգադրել էին ուրիշները, առանց նախապէս իմ հաճութիւնը հարցնելու: Թող անկեկանոցի մարդիկը անկեկանոցի վրայ մտածեն . . . մենք աւելի կենդանի հիմնարկութիւններից կը սպասենք մեր նպատակների իրագործումը:

Ստացայ Ձեզանից Բաան եւ հինգ բուբլի, որի փոխարէն պահանջում էք ուղարկել Ձեզ 10 օրինակ «Դաւիթ Բէկ» վէպից: Դուք, երեի, հաճութիւն մէջ սխալվել էք, 10 օրինակ «Դաւիթ-Բէկը» կարժէ 15 բուբլի և ոչ աւելի: Ես փոստով ուղարկեցի Ձեզ 40 հատ «Դաւիթ Բէկ», որ նեղութիւն յանձն առնէք Մոսկվայում վաճառելու, և Ձեզանից ստացած Բաան եւ հինգ բուբլին գրեցի այդ գրքերի հաշուին:

«Խենթի» տպագրութեանը և գրքի դիրքին ես էլ չեմ հաւանում. գուցէ շուտով երկրորդ տպագրութիւնը կը լինի, որովհետեւ առաջինը արդէն սպառվել է:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը

Յ. Մելիք-Յակոբեանց.

6.

2 Յունվարի 1882 ամ. Թիֆլիս:

Մեծապատիւ պարոն

Մելքոմ Կասպարիչ Փանեանց,

Բաւական ժամանակ է, որ մեր միմեանց հետ ունեցած թրդթակցութիւնը ընդհատված է. իմ կողմից մի այլ պատճառ չը կայ, բացի նրանից, որ աւելի, քան երեք ամիս Թիֆլիսից բացակայ էի գտնվում, գնացել էի ճանապարհորդութիւններ անելու: Իսկ Դուք ինչ պատճառով զրկում էք մեզ Ձեր նամակներից, — այդ պահանջը սաստիկ գրաւում է ինձ:

«Դաւիթ-Բէկը» դարձեալ սկսվեցաւ տպվել և ներկայ տարվայ Յունվար ամսի վերջում կաւարտվի երրորդ գրքի տպագրութիւնը,

միևնույն դիրքով, որպէս լոյս տեսաւ այդ վէպի առաջին և երկրորդ գիրքը միասին: Կը մնայ մի հատոր ևս հրատարակելու և այդ վէպը բոլորովին կը վերջանայ, որովհետեւ ամբողջ վէպը հորս գրքերից է բաղկացած:

Ձը գիտեմ, Ձեզ ուղարկված հատորները վաճառվեցան, թէ ոչ: Երևակայեցէք, ես այդ գրքից միայն 600 օրինակ եմ տպել տուել, և մեր բոլոր հայարնակ քաղաքներում փոքր ի շատէ ուղարկել եմ, բայց դեռ ոչ մի տեղից փող չեմ ստացել: Իսկ գեղասանական դարտակ նամակներ շատ եմ ստանում, թէ հետաքրքրութեամբ կարդում են, անհամբերութեամբ սպասում են միւս հատորների լոյս տեսնելուն և այլն... Բայց միւս հատորները ի՞նչ միջոցներով պիտի լոյս տեսնեն,—գրա վրա ոչ ոք չէ մտածում:

Մենք մեր հասարակութիւնից շատ բան չենք պահանջում, միայն մեր աշխատութեան զինը մեզ տան, որ կարողանանք շարունակել մեր գործունէութիւնը. հակառակ դէպքում, կը մնայ մեզ թողնել գրական ասպարէզը, գոնէ հանդիստ խղճմտանքով կարող ենք ասել՝ մենք կատարեցինք, որքան մեղանից կախված էր, իսկ Դուք մեզ գնահատել չը կարողացաք:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը.

Յ. Մելիք-Յակոբեան.

7.

20 Մարտի 1882 թ. Թիֆլիս:

Յարգելի բարեկամ,

Ստացայ Ձեր 13 Մարտի նամակը. պ. Նիկողոսեանցի մասին ինչ որ գրած էք, կաշխատեմ կատարումը տալ*:

... Մոսկվայում բնակվում է Սարգիս Յարութիւնեան Թումանեանցի ընտանիքը. նրա որդի Վարդանը, որ տեղային բէալական դպրոցի ուսանող է, մի ժամանակ Թաւրիզում իմ աշակերտն է եղել: Այդ ընտանիքի հետ ես լաւ բարեկամ եմ. մանաւանդ մահտեսի Սիմոնը, որ իր եղբայրների մէջ ամենազարգացածն է, իմ մտերիմներից մէկն է: Քանի օր առաջ Վարդանից մի նամակ ստացայ, որով յայտնում է, թէ դիտաւորութիւն ունի

* Պ. Գր. Նիկողոսեանցին վերաբերեալ կտորները թէ՛ այս և թէ՛ միւս նամակներում բաց ենք թողնում:

առանձին գրքերով տպագրել տալու իմ բոլոր այն աշխատութիւնները, որոնք զանազան ժամանակ «Մշակի» մէջ հրատարակւած են, բայց տակաւին լոյս չեն տեսած առանձին գրքերով: Սկզբից նա ընտրում է տպագրութեան համար իմ «Ջէլալէդդին» անունով վէպիկը, և իր նամակով թոյտուութիւն է խնդրում, որ ես տամ իմ համաձայնութիւնը:

Ինձ, իրաւն ասեմ, շատ ուրախացրեց Վարդանի ցանկութիւնը, որ իր պատանի հասակում ցոյց է տալիս այսպիսի ազնիւ ձգտումներ: Բայց որովհետեւ նա դեռ անփորձ է, և նրա հայրը այն մարդկանցից չէ, որ հասկանայ տպագրական պայմանները, այդ պատճառով ես հարկաւոր համարեցի դիմել Ջեզ, որ Դուք նեղութիւն յանձն առնէք խօսելու նրանց հետ իմ կողմից ինչ որ հարկն է: Յուսով եմ, որ չէք զլանայ կատարելու իմ խնդիրը:

Դուք է նրանց յայտնի չը լինի, երբ առանձին մարդիկ յանձն են առնում տպագրելու մի որ և իցէ հեղինակի գրքերը, նախ վարձատրում են հեղինակին տպագրելու իրաւունք ստանալու համար: Երբ «Սենթը» նուշիում տպեցին, պ. Ապրեսեանցը ուղարկեց ինձ 300 օրինակ տպւած գրքերից, որպէս վարձատրութիւն. աւելի տալ չէր կարող, որովհետեւ մի աղքատ տղայ էր:

Ես Վարդանին պատասխանեցի, թէ յօժար եմ, որ նա տպել տայ «Ջէլալէդդինը», բայց պայմանների մասին պէտք է խօսէ Ջեզ հետ: Դրանք են իմ պայմանները.

1. Իրաւունք եմ տալիս միայն առաջին տպագրութեան համար, և տպել ոչ աւելի, քան 2400 օրինակ: Երկրորդ կամ տպագայ տպագրութիւնների իրաւունքը ինձ վրա եմ պահում:

2. Որպէս վարձատրութիւն պէտք է ինձ կանխիկ վճարեն կամ 200 ռուբլ փող, կամ 500 օրինակ տպւած գրքերից, այն պայմանով, որ իրանք Թիֆլիսում իրաւունք չունենան վաճառելու, որպէս զի իմ ունեցածը այստեղ վաճառվի:

Ահա դրանք են իմ գլխաւոր պայմանները, իսկ ինչ որ կը վերաբերի տպագրութեան մաքրութեանը, թղթի լաւութեանը, գրքի դիրքի գեղեցկութեանը, — այդ բաների մէջ ես կարծում եմ, որ Դուք այնքան կիրթ ճաշակ ունէք, որ բոլորը կարող էք ցոյց տալ նրանց:

Եթէ գիւրը կը տպվի այնպիսի թղթի վրա, որպէս էր Գամառ Բաթիպայի երգարանի թուղթը, ամենայն վստահութեամբ կարելի է իւրաքանչիւր գրքոյկին 50 կոպէկ գին նշանակել և մեծ գիւրութեամբ կը վաճառվի: Պ. Պատկանեանը, կարծեմ, 300 ռուբլ ստացաւ իր երգարանի տպագրվելուն իրաւունք տալու համար, այն ես իր պատկերով:

«Ջէլալէդդինը» իմ աշխատութիւններից ամենագեղեցիկն է.

մի ժամանակ մի քանի պարոններ դիտաւորութիւն ունէին այդ վէպիկը մի քանի հազար օրինակներով տպել տալ և ձրի բաժանել, մանաւանդ Տաճկաստանի հայերի մէջ, Բայց մեր մէջ որպէս ամեն օգտաւէտ դիտաւորութիւն մնում է անկատար, այդ ևս այնպէս մնաց:

Մի քանի շաբաթ առաջ պ. Նիկողոսեանի միջնորդութեամբ Կ. Պօլսից դիմեց ինձ մի պարոն, որը տեղային լեզուագէտ և բարձր ուսում ստացած երիտասարդներից մէկն է, Թէրզիեան ազգանունով, նա «Խենթը» և «Ջէլալէդդինը» ֆրանսերէն լեզուով թարգմանելու թոյլտւութիւն էր խնդրում. ես, ի հարկէ, մեծ յօժարութիւններով իմ համաձայնութիւնը յայտնեցի: Պարոնի դիտաւորութիւնը այն է, որ իր թարգմանութիւններով եւրոպական հասարակութիւնը ծանօթացնէ մեր գրականութեան և մեր ներքին կեանքի հետ:

Դօքտօր Թամամշեանը, որ Կ. Պօլսի ուսաց դեսպանատան բժիշկն է, գրած էր ինձ, որ իր առաջարկութեամբ «Խենթից» դրամա է կազմվել և դիտաւորութիւն ունի ֆրանսերէն և անգլիերէն լեզուներով թարգմանել տալու, որպէս զի Եւրոպայի մի քանի նշանաւոր քաղաքներում ներկայացվի:

Թէեւ մի կողմից միութարութիւն չունենք, այսքանը գոնէ բաւական քաջալերում է մեզ, երբ տեսնում ենք, որ մեր աշխատութիւնները ապարդիւն չեն մնում:

.

Ձեռ 8. Մելիք-Յակոբեան.

8.

9 Մայիսի 1882 ամ. Թիֆլիս:

Յարգելի բարեկամ

Մելքոմ Գասպարիչ,

Ապրել 13-ից գրված Ձեր նամակը ստացած եմ. հաղորդում էք, թէ երիտասարդ Թումանեանցը համաձայն է իմ պայմանների հետ «Ջէլալէդդինի» տպագրութեան մասին. միայն «Մշակի» այն համարները չունի, որոնց մէջ ապված է եղել այդ վէպիկը: Եթէ արգելքը դրա վրա է, ևս կուղարկեմ կամ Ձեզ կամ նրան յիշեալ համարները:

Դարձեալ յայտնում էք Ձեր նամակի մէջ, թէ երիտասարդ Թումանեանցը ցանկութիւն ունի և «Կայծերը» տպագրելու: «Մշակի» մէջ հրատարակված իմ նամակից Դուք արդէն տեղեկացած կը լինէք, որ ես ինքս պատրաստվում եմ «Կայծերը» տպագրելու: Մտիքի

համար 500 րուբլ առգէն ունեւմ, միացածք մի կերպ կը տնօրինեմ:
Եթէ պ. Թումանեանցի հայրը նրան այնքան միջոցներ կը տայ,
որ նա կարող լինի «Վայժների» նման մի գիրք տպագրել, որի համար
ամենափոքրը 1500 րուբլ ծախք է հարկաւոր:—այդ դէպքում ես նրան
խորհուրդ կը տամ մի քան անել, փոխանակ միայն «Ջէլալէղդիներ»
մի գրքովիով հրատարակելու, նա աւելի լաւ կանէր, և աւելի նպա-
տակայարմար կը լինէր, եթէ ի մի հաւաքէր իմ մի քանի փոքրիկ
վէպիկները և բոլորը միասին մի գրքով հրատարակէր: Չեզ յայտնի
է, որ սկսեալ «Մշակի» առաջին տարիներից, այդ յրազրի մէջ տպվել
են իմ դանազան վէպիկները կամ փոքրիկ պատկերները: Այդ բո-
լորը այժմ մոռացված են, քայց ժողովրդի ընթերցանութեան համար
մեծ նշանակութիւն ունենաւ Մի քանիսը այդ աշխատութիւններից
թարգմանվեցան գերմաներէն և սուսերէն լեզուներով և տպվեցան
դանազան պարբերական հրատարակութիւնների մէջ, թէ այստեղ
և թէ Բերլինում:

Կարելի էր բնտրել այդ վիպակներից մի քանիսը և «Ջէլալ-
էղդիների» հետ միասին տպել, այն ժամանակ գիրքը մի խոշոր գիրք
կը ստանար և կը լինէր մի հաւաքածու գոնէ իմ աշխատութիւն-
ների մի մասի:

Թումանեան եղբայրները հարուստ և բարի մարդիկ են, եթէ
կամենում են Հայոց գրականութեանը որ եիցէ կերպով նպաստել,
պէտք է այնպիսի գործ կատարեն, որ իրանց անուանը արժանի
լինի և պատիւ բերէ:

Ես կարծում եմ, որ Դուք ես համաձայն կը լինէք ինձ հետ,
որ մի այդպիսի ձեռնարկութիւն աւելի նպատակայարմար կը լի-
նէր: Թիֆլիսի տպագրական ընկերութիւնը հրատարակեց պ. Պատ-
կանեանի երգերի հաւաքածուն, պ. Թումանեանները նոյնպէս կա-
րող են հրատարակել իմ վէպիկների հաւաքածուն, և այդ գործի
մէջ նրանք քնաւ կորուստ չեն ունենայ, որովհետեւ ընթերցանու-
թեան գրքերը այժմ, թէև դանազաղ կերպով, այնուամենայնիւ վա-
ճառվում են:

Եթէ կը համաձայնվեն, ես կուղարկեմ «Մշակի» բոլոր այն
համարները, որոնց մէջ տպված են այդ վէպիկներից, իսկ եթէ ոչ,
թող միայն «Ջէլալէղդիներ» տպեն, որպէս ցանկանում են:

«Արձականդի» խմբագրատանը ոչինչ չեմ յայտնել, որովհետեւ
մոռացել էի, այսօր կը գնամ, կը խօսեմ:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը,

Յ. Մելիք-Յակոբեան

Զգիտեմ, ստացա՞ք մի օրինակ «Դաւիթ Բէկի» III գրքից թէ ոչ:

9.

4 Օգոստոսի, 1882 ամ. Թիֆլիս.

Ազնիւ բարեկամ Մելքոմ Կասպարիչ.

Այսօր փոստայով ուղարկեցի Ձեզ «Մշակի» 10 համարներ, որոնց սէջ կը գտնէք այն վէպիկները, որ խոստացել էի Ձեզ ուղարկելու: Այսքան ժամանակ ուշացնելու պատճառն այն էր, ուղիղն ասած, ինձ շատ հաճելի չէր մի տեսակ տակտրական հաշիւների մէջ մտնել պ. Թումանեանների հետ երիտասարդ Թումանեանցը գուցէ ազնիւ ձգտումներ ունի, բայց նրա հայրը... չը գիտեմ ինչպէս կը վերաբերվէր գէպի օրդու, ձեռնարկութիւնը: Այդ պատճառով չէի ցանկանում Ձեզ մի ձանձրալի դործի միջնորդ դարձնել:

Վերջապէս, եթէ կը ցանկանան, թող նոր ուղարկած վէպիկները «Ջէլալեդդինի» հետ միասին առանձին գրքով տպել տան, եթէ ոչ, թող մնա, Դուք առանձին ուշադրութիւն մի դարձրէք: Պայժանները կը լինեն միեւնոյնը, որպէս սկզբից գրած էի, թէև պ. պ. Թումանեանների հարստութեան մէջ շատ զղայի չէր լինի, եթէ մի գիրք հեղինակի օգտին տպագրել տալու լինէին: Բայց այսպիսի բարերարութիւն ես իմ հայրենակիցների կողմից չեմ սպասում...

«Մշակի» մէջ կարդացած կը լինէք այն լուրը, որ պօլիգրաֆիկ Մելիք-Հայկազեանը յանձն է տուել «Դաւիթ Բէկի» բոլոր հատորները իր ծախքով նորից տպագրել տալու: Դա մի գովելի օրինակ է, մանաւանդ մի զինուորականի կողմից: Նա ցանկանում է, որ այդ նոր տպագրութիւնը պատկերազարդ լինի և խիստ շքեղ, Պատկերները այստեղ կը նկարվեն, իսկ փորագրութեան համար կուղարկվեն կամ Մոսկվա կամ Ա. Պետերբուրգ: Ահագին ծախք կը լինի, բայց նա բոլորը նուիրում է յօգուտ հեղինակի:

«Առանձին մէլուքութիւնների» պատմութիւնը վերջացաւ, 1200 օրինակ առանձին գրքով տպված է, բայց այժմ ցենզօրի հետ մեծ վէճ ունենք, թոյլ չէ տալիս, որ գրքերը դուրս գան, տակով, թէ նորից պէտք է քննվեն, որովհետև գրքի մէջ շատ ազատ մտքեր անց են կացել: Չը նայելով, որ «Մշակի» մէջ տպվելու ժամանակ ինքը թոյլ է տուել, այժմ կրկին վիճարանութիւններ է յարուցանում: Չը գիտեմ, ինչով կը վերջանայ, եթէ նորից քննելու լինեն, գիրքը բոլորովին կը կորցնէ իր նշանակութիւնը, թէև սկզբից «Մշակի» մէջ տպվելու ժամանակ շատ կտորներ են հանել նրա միջից և երբեմն ամբողջ գլուխներ ջնջել են:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը

Յ. Մելիք-Յակոբեան

10.

7 Հոկտեմբ. 1882 ամ. Թիֆլիս

Յարգելի բարեկամ

Մելքում Կասպարիչ,

Իմ վերջին նամակի պատասխանը դեռ չեմ ստացել Ձեզանից։ Պարոն Սմբատ Շահազիզեանից մի քանի տեղեկութիւններ էի պահանջած, եթէ պատահելու լինէք, յիշեցրէք, որ շտապէ պատասխանել։ Տեղեկութիւնները այժմ «Մշակի» մէջ տպւոգ «Ղարաբաղի Աստղագէտը» վէպի հեղինակի մասին էր, մինչև տպագրութեան վերջանալը, հարկաւոր է պ. Շահազիզեանից պատասխան ստանալ։

«Կայծերը» տպւում է, յոյս ունեւմ, որ մինչև ներկայ ամսի վերջը առաջին հատորի տպագրութիւնը վերջանայ։ Ձեր ստորագրել տուած բաժանորդների թուի համեմատ նոյնքան օրինակներ կուղարկեմ Ձեզ։ «Կայծերը» տպւում է մի բարերարի հաշուով, որի անունը յետոյ կը յայտնեմ։

Ձը գիտեմ, պ. Թումանեանները դեռ ևս ցանկանում են «Ջէլալէդդինը» և միւս վէպիկները տպագրել տալ, թէ ասեցին և այնպէս էլ շուտ մոռացան։ Այդ հարցմունքը նրա համար է, որ մի քանի երիտասարդների ցանկանում են «Ջէլալէդդինը» այստեղ տպել տալ և մի քանի հազար օրինակներով ձրի տարածել, մանաւանդ Տաճկաստանի հայերի մէջ, նրանց թմբած զգացմունքները զարթեցնելու համար։ Բայց ևս այդ պարոններին դեռ խօսք չեմ տուել, որովհետև Մոսկվայից լուր չունեմ։

«Խամսայի Մէլիքութիւնները» կոչւած պատմական աշխատութիւնը առանձին գրքով լոյս տեսաւ. մի օրինակ ուղարկել էի Ձեզ։ «Ղարաբաղի Աստղագէտը» նոյնպէս առանձին գրքով լոյս կը տեսնի ներկայ ամսում։ Այդ երկու գրքերը միմեանց հետ ներքին կապ ունեն, վերաբերում են Ղարաբաղի հայկական իշխանութիւններին, մէկը որպէս պատմութիւն, միւսը որպէս վէպ։

✓ Ձեմ կարող առանց վրդովմունքի յիշել մեր անշնորհակալ հասարակութեան անտարբերութիւնը «Խամսայի Մէլիքութիւնները» գրքի վերաբերութեամբ։ Այդ գիրքը իմ բոլոր գրքերի պսակը պէտք է համարել, ևս գրանով կենդանացրի մի վաղուց կորած և մոռացւած պատմութիւն, ևս գրանով ապացուցի, որ հայկական իշխանութիւնը շարունակւում էր մինչև ներկայ դարը։ Դա մեծ բան է։ Բայց փոխանակ հասարակութիւնից խրախուսանք և քաջալերութիւն գտնելու, ամեն կողմից դանգաւաներ եմ լսում՝ «գինը թանգ էք նշանակել»...

Նւ այդ առում են այն մարդիկը, որ իրանց քէֆերի համար հազարներ են վատնում։ Ոչ ոք չէ մոռնում, որ հեղինակը ճանա-

պարհորդել է, ծախքեր է արել, նիւթեր է հաւաքել, թէ իր առողջութիւնը, թէ իր կուպէկները վատնել է, մինչև կարողացել է մի այսպիսի պատմութիւն ի լոյս բնծայել:

Եւ մեր հասարակութեան սառնասրտութեան վրա ուշադրութիւն չեմ դարձնի, կը շարունակեմ աշխատել, միայն ինձ շատ երջանիկ կը համարէի, եթէ քանի կենդանի եմ, իմ բոլոր հեղինակութիւնները սպված կը տեսնէի: Առողջութիւնս արդէն սկսել է քայքայվել. կուրծքիս հիւանդութիւնը այս աշուն աւելի սաստկացած է. կենսական ուժերս օր ըստ օրէ սպառվում են... Ճանապարհորդութիւնը բաւական կազդուրում է ինձ, բայց այս ամառ որքան ցանկացայ դէպի Վանի կողմերը գնալ, չը կարողացայ, պատճառները կարող էք նախադուշակել...

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը

Յ. Մելիք-Յակոբեան.

Յ. Գ. ես մտածում եմ Ռուսաստանի գոնէ գլխաւոր հայաբնակ քաղաքներում ունենալ մի-մի մարդ, որ յանձն առնէին իմ գիրքը վաճառելու, ի հարկէ, ստանալով միևնոյն ժամանակ տօկոս իրանց աշխատութեան համար: Այդ նրա համար է, որ ես, ուղիղը խոստովանեմ Չեզ, սաստիկ խղճահարւում եմ, երբ դանադան ծանօթներին և բարեկամներին ձանձրացնում եմ, յանձնելով նրանց իմ գրքերը վաճառել: Ինձ յայտնի է, թէ որքան դժուար է հայերի մէջ գիրք տարածելը: Բայց առանձին մարդիկ իրանց օգտի համար կաշխատեն տարածել:

Ես արդէն մի քանի քաղաքներում ունեմ այսպիսի մարդիկ, զանկանում եմ, որ մէկն էլ Մոսկվայում լինի: Դուք, յոյս ունեմ, այդքան նեղութիւն յանձն կառնէք, որ գանէք Մոսկվայում մի անձնաւորութիւն, որին ես վստահանայի իմ գրքերը ուղարկելու: Նա կախում կունենար Չեզանից, և Դուք գրքերը նրան յանձնելով, նրանից հաշիւ և փող կստանայիք, յետոյ կուղարկէիք ինձ:

Եթէ ամեն տեղ կանոնաւոր կերպով իմ հրատարակութիւնները վաճառվեն, ես միջոց կունենամ իմ մնացած հեղինակութիւնները հետզհետէ տպագրելու: Գրավաճառների վրա յոյս գնել չէ կարելի, սկէտք է ամեն տեղ սեպհական մարդիկ ունենալ: Ես «Իւախիթ Բէկի» 111 գրքի վաճառելու իրաւունքը տուի տեղւոյս «Կենտրօնական դրավաճառանոցին», բայց այն չը կարողացան անել, ինչ որ ես սպասում էի:

Իմ բարեկամներին, կրկնում եմ Չեզ, չեմ ուզում ձանձրացնել, աւելի լաւ է, որ գրքերից գոյացած գումարից մի որոշեալ մասը վճարեմ առանձին մարդիկների, քան դրան և նրան նեղութիւն պատճառեմ:

Յուսով եմ, որ այդ մասին Չեզ կարծիքը կը յայտնէք ինձ:

Չեք Յ. Մելիք-Յակոբեան.

11.

Թիֆլիս, 1882 թ. 6 նոյեմբ.

Յարգելի բարեկամ

Մեկքում կատարիչ.

Ձեր վերջին երկու նամակները ստացել եմ. շնորհակալ եմ Ձեր բարեսրտութեան համար, որ դարձեալ Ձեր վրա էք ընդունում իմ գրքերը տարածելու ծանրութիւնը, որը Ձեր բազմաձող գրադմուտների մէջ հարկաւ շատ զգալի պէտք է լինի:

«Դաւիթ Բէկի» առաջին հատորը Թիֆլիսում վաղուց սպառված է. ինձ մօտ նոյնպէս գի մնացել, աւելի լաւ կանէք, որ մնացած օրինակները յետ ուղարկէք, որովհետեւ շատ պահանջողներ կան:

Մինչև Ձեր նամակը ստանալը արտէն փոստով յուղարկած էի Ձեր անունով 30-օրինակ «Դաւիթ Բէկի» երկրորդ հատորից, մտածելով, որ առաջին հատորը բոլորը վաճառված է և առաջինի գնողները հարկաւ երկրորդն էլ կանեն:

«Խամսայի Մէլիքութիւնները» գրքից ուղարկեցի 50-օրինակ, այդքանը թէև Մոսկվայի համար շատ է, բայց կը պահէք Ձեզ մօտ, կամաց-կամաց կը ծախվի: Իմ միւս աշխատութիւններից «Կենթը» չէ մնացել, իսկ «Փունջի» հատորներից կուղարկեմ իւրաքանչիւրից 10-օրինակ: Իսկ «Ղարաբաղի Աստղագէտը» առանձին գրքով լոյս կը տեսնի մի շարաթից յետոյ: Ձը գիտեմ, ինչ տպատնոթութիւն գործեց Մոսկվայի ընթերցողների վրա այդ վէպը: Դրանից առաջին անգամ կուղարկեմ Ձեզ 10-օրինակ և ոչ աւելի:

Ձեր գանգատը այստեղի Հայոց տպագրական ընկերութեան անհոգութեան վերաբերութեամբ բոլորովին իրաւացի է: Երէկ պ. Թաւատեանցին տեսայ, որը ընկերութեան գանձապահն է, նա ասաց, թէ Ձեր նամակների պատասխանը ժամանակին գրել են, և դարմանում է, թէ ինչպէս է սրտահեղ, որ չէք ստացել, և խոստացաւ, որ նորից նամակ պիտի գրեն Ձեզ:

Տէր Իսրայէլեանցը «Կենտրոնական գրավաճառանոցի» գործակատարներից մէկն է, կարծեմ, գրավաճառանոցի ընկերութեան մէջ մասն էլ ունէ, նրա գրութիւնների վրա կարող էք վստահանալ:

Պարոն Արասխանեանցի հետ յաճախ տեսնվում եմ, երբեմն պ. Արծրունու մօտ ճաշի է գալիս, ևս էլ այնտեղ եմ լինում: Շատ պատուական երիտասարդ է, նա Թիֆլիսում յաջողութիւն կը գտնէ, խոստացել են այստեղի բանկերից մէկի մէջ պաշտօն տալ: Բացի դրանից, գիտաւորութիւն ունի մի շարք գասախօսութիւններ կարդալ իր մասնագիտութիւնից, այդ աւելի կը նպաստէ նրա յառաջագիմութեանը:

Պ. Նիկողոսեանցի մասին բաւական ժամանակ է ոչինչ տեղե-

կութիւն չունենա նա իր աշխատութիւնների մասին մի անգամ ինձ էլ գրած էր, բայց ես ինչ կարող էի անել. հայկական առածը ասում է՝ «քաշալը դեղ գիտենայ, առաջ իր գլխին կանէ...»

Պարոն Շահագիդեանցի նամակը ստացել եմ. նորհակալ եմ նրա ուշադրութեան համար, չուտով պատասխանը կը գրեմ:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը

Յ. Մելիք-Յակոբեան:

12.

Թիֆլիս, 1883 թ. 1 փետրվարի

Յարգելի բարեկամ

Մեկքօմ Կասպարիչ,

Ձեր նամակը ստացայ. «Ոսկի աքաղաղից», որպէս պահանջել էք, մի քանի հատ դարձեալ կուղարկեմ Ձեզ:

«Կայծերի» վերջին թերթը այսօր կը տպւի: Աստուած ազատէ այստեղի տպարաններից, բաւական ժամանակ ուշացրին: Մինչև ներկայ ամսի 15-ը գիրքը պատրաստ կը լինի:

«Խաչադոցի յիշատակարանը» նոյնպէս առանձին գրքով տրագում է: Յանկալի էր գիտենալ, թէ Մոսկովայի ընթերցողների վրա ինչ տպաւորութիւն է գործում այս աշխատութիւնը:

Ներեցէք, յարգելի բարեկամ, որ ես խիստ սակաւ անգամ եմ նամակներ գրում Ձեզ, եթէ Ձեզ յայտնի լինէին իմ ծանր և անընդհատ աշխատութիւնները, Դուք աւելի ներողամիտ կը լինէիք դէպի մի մարդ, որ ամենեին օգնական չունի, և ստիպւած է ամեն գործ իր ձեռքով կատարել:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը:

Յ. Մելիք-Յակոբեան:

Ողջունեցէք, ինդրեմ, պ. Շահագիդեանին, ևս նրան էլ պարտական եմ. նրա վերջին նամակի պատասխանը դեռ չեմ գրել:

13.

Թիֆլիս, 26 փետրվարի 1883 թ.

Յարգելի բարեկամ,

Փօստով ուղարկվեցաւ Ձեր անուամբ գրքերի երկու կապոց, 70 օրինակ «Կայծերի» առաջին հատորից, 50-օր. «Ոսկի Աքաղաղ»:

«Կայծերից» նուէրներ են ուղարկված հետեւեալ անձինքներին մի-մի հատ —

1. Ուսանողների գրադարանին:

2. Մկրտիչ էմինին:

3. Ս. Շահազիզեանցին:

4. Արեւեանցին:

5. Չեզ:

Գրքերի վրա իմ

մակագրութիւնը

կայ:

Յուսով եմ, որ Դուք կը հաւանէք «Կայծերի» թէ գիրքը և թէ տպագրութեան մաքրութիւնը: Այդ գիրքը այստեղ մեծ հետաքրքրութեամբ կարդացվում է և բաւական վաճառվում է:

Արդէն պատրաստ է «Խաչագողի Յիշատակարանի» I և II մասները առանձին գրքով, իսկ այդ աշխատութեան III և IV մասները նոյնպէս առանձին գրքով կարտատուվի «Մշակից»: «Կայծերի» III հատորը կը տպվի այս տարի նոյնպէս պ. Ա. Մելիք-Հայկազեանի ծախքով:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը.

Յ. Մելիք-Յակոբեան.

14.

Թիֆլիս, 3 Մայիսի 1883 թ.

Յարգելի բարեկամ,

Ձեր ուղարկած փողերը թէ վաճառված գրքերից և թէ «Կայծերի» բաժանորդների մասին բոլորը ստացել եմ: Պարոն Արծրունին նոյնպէս ստացել է «Մշակի» բաժանորդագիրը: Ներեցէք, որ այսքան ժամանակ չը պատասխանեցինք:

Շտապում եմ յայտնել Ձեզ մի շատ տխուր լուր. ամսոյս 1-ին պ. Արծրունու բնակարանը և «Մշակի» խմբագրատունը խուզարկութեան ենթարկվեցան, որը տեւեց երեք օր: Խուզարկողներն էին, բացի ոստիկանութիւնից, նահանգական դատարանի պրօկուրորը և մի ժանդարմի գնդապետ: Բոլոր թղթերը, ինչ որ կարողացան զրտնել, թէ պ. Արծրունու բնակարանի մէջ և թէ խմբագրատան մէջ, գրաւեցին:

Յայտնի չէ, թէ ինչ նպատակով կատարվեցաւ այդ խուզարկութիւնը. անպատճառ մատնութեան գործ է, և դուցէ մի որ և իցէ հայի մասը խառնված է այդ գործի մէջ: Բայց ես վստահ եմ, որ տարած թղթերի մէջ չեն կարող գտնել այնպիսիները, որ պ. Արծրունու անձնաւորութիւնը կասկածելի դարձնէին: Ես իբրեւ նրա շատ մօտ բարեկամ գիտեմ, որ նա երբէք կասկածաւոր անձանց հետ յարաբերութիւններ չէ ունեցել: Նրա գործունէութիւնը եղել

է բուն ազգային, և դրա մէջ ևս կառավարութեան որոշած սահմաններէն չէ անցել: Այն բոլորը, ինչ որ կատարել է նա Տաճկաստանի հայոց վերաբերութեամբ, կառավարութիւնից ծածուկ չէին:

Չը գիտեմ ինչով կը վերջանայ այդ փորձանքը: չը գիտեմ նաեւ, թէ արդեօք «Մշակի» հրատարակութիւնը կը խափանեն, թէ ոչ: Բայց ինչ էլ որ լինի, «Մշակը» գուցէ մի քանի շաբաթ հրատարակվել չէ կարող, որովհետեւ խմբագրատան բոլոր նիւթերը տարել են, մի թղթի պատառ անգամ չեն թողել:

Այժմ սկսել են սաստիկ ուշադրութիւն դարձնել հայերի վրա: Երեւանում 22 նշանաւոր երիտասարդների տներում խուզարկութիւն է կատարվել, բոլորին էլ ոստիկանութեան հսկողութեան ներքոյ են դրել: մէկը բանտարկված է: Շարժառիթները ճնշին են, միայն լուից ուղտ են շինում և ճնշին դործերին քաղաքական կերպարանք տալիս: «Պոսի» լրագիրը խափանված է:

Պարոն Արծրունին կալանաւորված չէ: Մեղանից ամեն մէկը ժամէ ժամ սպասում է, որ ժանդարմները կը մտնեն իր բնակարանը: Ասում են, մի քանի հայոց տներում ևս պէտք է խուզարկութիւններ լինեն: Ի՞նչպէս կը վերջանայ այդ բոլորը, դժուար է նախագուշակել: Սաստիկ յուսահատութեան մէջ ենք:

Այստեղ մի խումբ, որի պարագլուխն է «Մեղուի» խմբագիրը, աշխատում են, որ Մակարի կաթողիկոս լինելը յաջողեցնեն: Մի քանի խումբեր ևս ներսէսի¹⁾ համար են աշխատում: Յայտնի չէ, թէ կառավարութիւնը որ ատփճան համարում ունի Մակարի վրա: Բայց նրա կուսակիցները ամեն տեղ տարածում են թէ նա կառավարութեան կանգիդան է: Եթէ Մակարի կաթողիկոս ընտրվելը յաջողեցնեն (որին ևս չեմ հաւատում), այն ժամանակ էջմիածինը կատարեալ աւազականոց կը դառնայ: Մանկունուց աւելի վատ մարդիկ կը մտնեն այնտեղ:

Կաթողիկոսական աթոռին արժանի մենք միայն մէկ մարդ ունենք, և դա ներսէսն է: Ամեն մի ազնիւ հայի պարտքն է նրա համար աշխատել:

Ընդունեցէք իմ խորին յարգանքը:

Յ. Մելիք-Յակոբեան.

Յ. Տէր-Յակովբեան.

1) Խօսքը Վարժապետեան Սրբազանի մասին է: Յ. Տ. Յ.